

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabieliene. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabieliene*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste

Irena Regina Merkienė

Lietuvos TSR mokslų akademijos Etnologijos instituto įkūrimas 1941 m. straipsnyje pateiktas kaip sovietinės okupacinės valdžios inspiruotas jos mokslo politikos žingsnis siekiant daryti ideologinę įtaką Lietuvos visuomenei. Sugretinama etnologijos mokslo padėtis Sovietų Sąjungoje, kaimyninėse šalyse ir Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo išvakarėse bei pirmosios sovietinės okupacijos metais.

Straipsnio tikslas: naudojant naujus Lietuvos mokslų akademijos archyvo duomenis aptarti XX a. pirmojoje pusėje susiklosčiusią Lietuvoje tradicinę etnologijos sampratą, sugretinti ją su etnologijos mokslo padėtimi SSRS ir apžvelgti Etnologijos instituto įkūrimą ir veiklą bei jos aplinkybes pirmosios sovietinės okupacijos metais.

Habil. dr. prof. Irena Regina Merkienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. paštas: irena.merkiene@freemail.lt

Įvadas

Mokslo plėtros dinamika priklauso nuo visuomenės, jos dalies ar valstybės poreikius atitinkančių vieno ar kelių tarpusavyje susijusių veiksnių: ekonominių, ideologinių, religinių, tautinių ir politinių paskatų. Antai, ekonominės ir politinės paskatos valdyti kolonijas ir plėtoti prekybinius ryšius, pasitelkus vietinių gyventojų kultūros ir etnopsichologijos pažinimą, prisidėjo prie socialinės ir kultūrinės antropologijos susiformavimo. Ideologijų susidūrimas – pastangos įrodyti pirmąją Dievo idėją, atliekant krikščionių misijose civilizacijos nepaliestų tautų pasaulėjautos etnografinius ir antropologinius tyrimus bei plėtojant Šventojo Rašto artefaktų analizę, – padėjo sukurti naują kultūros istorijos lyginamąjį metodą ir plėtoti materialistinės evoliucinės teorijos kritiką. Tautinio atgimimo laikotarpiu, ieškant tautinio išskirtinumo ir tautos dvasios, susiformavo kultūrinių ratų teorija ir tautotyra.

Šiame straipsnyje siekiama Lietuvos etnologijos mokslo plėtrą parodyti valstybinės mokslo politikos ir ideologijos kontekste. Manytina, kad jis šiek tiek

papildys Rytų Europos etnologijos mokslo istoriją naujais duomenimis apie etnologiją Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje. Lietuva – tik maža šios teritorijos dalis, bet ji nuėjo savitą tyrinėjimų kelią. Šie tyrinėjimai verti platesnio istoriografinio darbo – monografijos ar bent studijos, kur būtų nuosekliai atskleisti platesniame mokslo istorijos kontekste. Mūsų užduotis, naudojant etnologinę literatūrą ir naujus istorijos šaltinius – Lietuvos mokslų akademijos archyvo (toliau – LMAA) duomenis, apibūdinti Etnologijos instituto įkūrimo ir veiklos aplinkybes pirmosios sovietinės okupacijos metais, atsižvelgiant į XX a. pirmojoje pusėje susiklosčiusią Lietuvoje etnologijos būklę ir jos tradicinę sampratą.

Istoriografinis žvilgsnis į Lietuvos etnologiją

Mokslo institucijų steigimas ir jų veiklos vertinimas priklauso mokslo istorijos sričiai. Jis neįmanomas be mokslo šakų istoriografinių duomenų. Lietuvoje istoriografinės etnologijos apžvalgos dažniausiai pristatomos etnologinių darbų įvaduose kaip privaloma monografijų, studijų ir straipsnių siaurais klausimais dalis, be to, etnologinės krypties draugijų ir institucijų veiklos, ypač trumpalaikės, charakteristikose. Rečiau bandoma pateikti platesnę chronologiškai apibrėžto laikotarpio mokslo darbų apibūdinimą. Pirmąją vientisą etnografinių veikalų trumpą istoriografiją, apimančią laikotarpį nuo pirmųjų rašytinių žinių apie lietuvius iki 1959 m., parašė Vacius Milius. Dėl politiniais sumetimais veikusios sovietinės cenzūros į ją nebuvo įtraukti emigravusiųjų iš Lietuvos autorių darbai, o Etnologijos institutas vadinamas Etnografijos institutu (Milius 1964: 40).

Prie kur kas trumpesnio 20 metų apimančio laikotarpio susikoncentravo Vytautas Armonas. Jis apžvelgė 1945–1965 m. lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimus (Armon 1968: 452–490, cit. iš Milius 2001: 56). Vėliau lietuvių etnologijos istoriografijos tyrimai daryti įvairiais aspektais: Vytis Čiubrinskas apibūdino ideologijos ir patriotizmo poveikį etnologiniams tyrinėjimams Lietuvoje antruoju sovietmečiu (Čiubrinskas 2001: 99–117); Vida Savoniakaitė pirmoji atliko Lietuvos etnologijoje taikytų metodų analizę ir jų sąsajas su antropologija bendrame etnologijos mokslo raidos kontekste (Savoniakaitė 2008: 51–58); Romualdas Apanavičius pateikė Lietuvos etnologijos raidos panoraminį vaizdą ir atskleidė Etnologijos instituto ryšius su lenkų etnologais (Apanavičius 2007: 165–190); Rasa Paukštytė-Šaknienė nuosekliai pristatė Lietuvos etnologijos mokslą XX ir XXI a. pradžios periodiniuose ir tęstiniuose leidiniuose ir parodė tyrimų tematikos dinamiką (Paukštytė-Šaknienė 2009: 68–76).

Etnologijos instituto įsteigimas ir jo trumpalaikė veikla sutilpo į Antrojo pasaulinio karo metus. Ir jo steigimas, ir pertvarka bei panaikinimas siejasi su didžiosiomis Antrojo pasaulinio karo dalyvėmis – Lietuvos okupantėmis Sovietų Sąjunga ir Vokietija, – siekusiomis savų, su etnologijos mokslu mažai susijusių tikslų. Po karo kalbėti apie šio instituto veiklą Lietuvoje politiniu atžvilgiu buvo

nepriimtina, nes jame dirbo žymių į užsienį pasitraukusių mokslininkų. Vokiečių okupacinės valdžios metais etnologai buvo nuveikę ne mažiau kaip per pirmąją sovietinę okupaciją, be to, SSRS etnologija jau buvo panaikinta. Greičiausiai dėl to Etnologijos instituto įsteigimo Lietuvoje ir jo funkcionavimo laikotarpį mini vos keletas istoriografinių darbų. Pranės Dundulienės straipsnyje, kuriame aptariami etnografijos mokslo pasiekimai Lietuvoje 1940–1957 m., apie Etnologijos institutą užsimenama tik puse lūpų (Dundulienė 1958: 53–61). Jis visiškai apeitas Vacio Miliaus enciklopediniame straipsnyje apie etnografiją, kuriame apibūdinti lietuviški tyrinėjimai ir institucijos (Milius 1966: 488), bei monografijoje apie XX a. pirmosios pusės Lietuvos mokslo draugijas (Milius 1993), nepaisant fakto, kad Lietuvos mokslų akademija, taip pat ir Etnologijos institutas sukurti ant Lietuvių mokslo draugijos pamatų. Etnologijos institutas kaip mokslo institucija paminimas tik po 12 metų pakartotinėje praplėstoje straipsnio apie etnografiją redakcijoje (Milius 1978: 411). Prasidėjus Lietuvos persitvarkymo sąjūdžiui pasirodė pirmas platesnis straipsnis apie Lietuvos TSR mokslų akademiją (toliau – LMA), kuriame Algimantas Liekis labai trumpai apibūdino jai priklausiusio Etnologijos instituto veiklą Vokietijos okupuotoje Lietuvoje (Liekis 1989: 104–106). Vėliau Vyčio Čiubrinsko enciklopediniame straipsnyje apie etnologiją tarp Lietuvos institucijų jis vėl nebeminimas, greičiausiai dėl duomenų stokos (Čiubrinskas 2004: 641–644). Tad Lietuvos etnologijos istoriografijoje susidarė spraga, kurią čia siekiame užpildyti.

Etnologija Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje tarpukariu (1918–1940 m.)

Lietuvos etnologijos ir jos institucijų formavimosi kelias iki pat XX a. vidurio buvo glaudžiai susijęs su Vakarų Europos mokslo raida. XX a. pr. vykęs etnologijos mokslo pakilimas neaplenkė ir Lietuvos. Aukštai įvertinti Jono Basanavičiaus bulgarų etnologiniai tyrimai ir lyginamojo metodo taikymas lietuvių etnogenezės bei kultūros studijose buvo plačių mokslinių ryšių su Europos etnologais rezultatas. 1907 m. įsteigta Lietuvių mokslo draugija savo įstatus grindė Vienos antropologų draugijos ir Rusų imperatoriškosios geografų draugijos Sankt Peterburge statutais, pabrėždama reikalą rūpintis etnologija, etnografija, archeologija, istorija ir kitomis mokslo šakomis (Gerulis 1907: 10). Lietuvos universiteto (vėliau pervardinto Vytauto Didžiojo universiteto) religinės etnologijos krypties žurnalo *Soter* redaktorius Pranas Dovydaitis nuo 1924 m. atidžiai sekė Vakarų pasaulio etnologines naujienas, plačiai žurnale referavo naujausius religijos etnologijos tyrimus (Dovydaitis 1924a: 155–160; 1924b: 3–35; 1928: 188–201 ir kt.), diskusijas etnologijos metodų ir koncepcijų klausimais (*Soter* 1924–1930). Jo iniciatyva *Sotere* paskelbti Lietuvos ir užsienio autorių straipsniai, pristatantys naujų dvasinės kultūros tyrimų rezultatus, iškeliantys tautos vertybes, jos kūrybingumą ir kultūrinę savastį.

1 pav. Pranas Dovydaitis.
LNM F (P.D.f.) 403

Sovietinės okupacijos išvakarėse Lietuvos visuomenėje jau buvo subrandinta ir įgyvendinta valstybingumo idėja, ugdoma tautinė savimonė, plečiamas švietimas, remiamas aukštasis mokslas (Mažiulis 1957). Lietuvoje tęsėsi XIX a. pabaigoje išryškėjusi etnologinės krypties mokslų diferenciacija, apimanti etnologinius teorinius darbus, kuriuose nagrinėti bendrieji kultūros pasaulinės raidos, reiškinių regioninio paplitimo, etnokultūrinių analogijų, su fizine antropologija persipinantys etnogenezės klausimai, ir tautotyra, analogišką Lenkijos *ludoznawstwo* ir Vokietijos *Volkskunde*. Ji daugiausia tyrinėjo etninės kultūros relikтус lietuviškajame kaime, kuris laikytas lietuvių kultūros lopšiu ir tautos tradicijų tęsėju. Įsivyravo tautotybinė etnografinė, folkloristinė, dailėtyrinė, etnomuzikologinė ir mitologinė, kartais

tarpusavyje persipinančios nacionalinės kultūros tyrimo šakos. Pavieriai mokslo darbuotojai – Jonas Baldžius, Jonas Balys, Jonas Basanavičius, Pranas Dovydaitis – ieškojo platesnio kultūrinio konteksto ir lyginamųjų tyrimų erdvių. Tautotybinė kryptis buvo veikiamą evoliucionizmo, vyravo kraštotybinis aprašomasis metodas, padedantis iškelti lokalius etnokultūrinius ir socialinius reiškinius.

Visuomenei etnologija dažniau buvo pristatoma kaip atskiros jos šakos: etnografija, tautosaka ir liaudies menas. Jų tyrimo objektas – kaimo butis, socialiniai santykiai, papročiai, žodinė ir muzikinė kūryba, tautodailė. Jų kūrėju laikyta liaudis. Tyrimai vyko Vytauto Didžiojo universitete, kuriame įsteigta Etnikos katedra, Lituanistikos institute su rankraštinųjų šaltinių saugykla – Tautosakos archyvu. 1940 metais Kaune, Vytauto Didžiojo Kultūros muziejuje, perėmusiame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio galerijos fondus, Šiaulių „Aušros“, Telšių „Alkos“ ir daugelyje kraštotyros muziejų buvo kaupiami tautodailės ir profesionalaus meno dirbiniai, ypač liaudies tekstilė ir skulptūra, rankraščiai, kaimų ir sodybų inventorizacijos duomenys – brėžiniai ir fotografijos. Siekta skatinti kūrybingumą, besiremiantį tautos tradicijomis ir jos kultūros paveldu. Visų šių darbų ėmėsi Lietuvos ir užsienio universitetus baigusių muziejininkų ir profesionalių etnologų, vienaip ar kitaip su etnografija ar tautosaka savo gyvenimą susiejusių žmonių karta.

Sovietų Sąjungoje 1928–1938 metai etnologams buvo, pasak Jurijaus Slezkino (Yury Slezkine) ir Frederiko Bertrano, tragiškos ideologinės represinės kovos

dėl etnologijos bei etnografijos objekto ir apskritai disciplinų išlikimo laikotarpis (Sliozkin [Slezkine] 1993: 113–125; Bertran 2003: 90–104), bandant prie marksizmo priderinti esmines mokslo koncepcijas, susijusias su etniškumu, etnine specifika, kultūros raida ir kt. 1937 m. Antropologijos, archeologijos ir etnografijos institutas panaikintas. Jo vietoje sukurti du – Materialinės kultūros istorijos institutas ir Etnografijos institutas 1929–1930 m. represijas patyrusioje „išvalytoje“ SSRS mokslų akademijoje. Joje per šiuos vienus metus nuo gruodžio mėnesio buvo suimta daugiau kaip 100 specialistų humanitarų (Kaganovič 1994: 124–144).

Sovietinė mokslo politika Lietuvoje siekė susiaurinti humanitarinių tyrimų objektą, suteikti jam ideologizuotą taikomąjį pobūdį ir apriboti jį istorinės tautos praeities ištyrimu, vykdant užduotį *kelti tautinę pagal formą ir socialistinę pagal turinį kultūrą*. Sovietinė valdžia savaip įsiterpė į Lietuvos etnologijos mokslo raidą, sukurdamą paradoksalią situaciją. Viena vertus, prisidėjo prie įgyvendinimo Lietuvos mokslų akademijos, kartu ir Etnologijos instituto, steigimo idėjos, kurios viziją 1907 m. iškėlė Jonas Basanavičius Lietuvių mokslo draugijos steigiamajame susirinkime. Kita vertus, tai buvo pastangos primesti Lietuvos mokslui savus ideologinius uždavinius. „Suabsoliutinę humanitarinių mokslų taikomąjį aspektą, bolševikai žiūrėjo į juos pragmatiniu žvilgsniu kaip į sritis, kurios turi suformuluoti visuomenės raidos ir jos valdymo dėsnius, pateikti valdančiai partijai receptus, kaip reguliuoti visuomeninius procesus, visuotinai valdyti ir kontroliuoti visuomenę“ (Maslauskienė 2011: 141; Maslauskienė 2002: 159).

Pasitelkus tarybinio mokslo organizavimo schemą, į Lietuvą buvo perkeltas tarybinio mokslo modelis: naikinami ankstesni mokslo centrai, o jų turtas ir darbuotojai įtraukiami į naujai kuriamas struktūras.

Sovietinė Lietuvos mokslo pertvarka

Sovietų Sąjungoje įgyta mokslo vadybos patirtis buvo pritaikyta okupuotoje ir aneksuotoje Lietuvoje. LTSR liaudies komisarų taryba pradėjo Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos reformą, kuria stengėsi įvesti analogišką tvarką kaip Sovietų Sąjungoje ir sukurti Komunistų partijai tiesiogiai pavaldžią mokslo administravimo struktūrą. 1940 m. rudenį Vilniaus universitete buvo išformuota iš Kauno perkelta Etnikos katedra ir jos vietoje įsteigtos dvi: Archeologijos ir Etnografijos, turėjusios priimti sovietinę ideologiją.

Pertvarka vyko labai sparčiai. 1941 m. sausio 16 d. nutarimu Nr. 36, kurį pasirašė LTSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas N. Gedvilas ir reikalų valdytojas D. Bauža, panaikintas Lituaniistikos institutas: nuo Lietuvos TSR mokslų akademijos (toliau – LMA) įsteigimo dienos darbuotojai atleisti, o turtas, įstaigos ir sąmata perduota prie LTSR liaudies komisarų tarybos įsteigtai LMA (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 2, tekstas rusų k., l. 3). Kovo 10 d. Liaudies komisarų taryba patvirtino LMA statutą. Jo pagrindinės nuostatos buvo perrašytos iš SSRS bei

2 pav. Peliksas Bugailiškis, 1924–1925 m.

Fotografas Maksas Rubinšteinas.

ŠAM T–N 6712

kitų jos respublikų mokslų akademijų statutų ir pritaikytos Lietuvai (Maslauskienė 2011: 141; Maslauskienė 2002: 159). Kovo 22 d. visuomeniniams muziejams netenkant finansavimo, Bugailiškis Šiaulių kraštotyros draugijos vardu kreipėsi į LMA, prašydamas perimti jo globotą Šiaulių „Aušros“ muziejų (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 3). Kovo 31 d. LMA organizacinis komitetas užklausė Švietimo liaudies komisariato, ar leidžiama ši muziejų perimti (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 15, 18), ir gavo teigiamą atsakymą.

Sena etnologinių tyrinėjimų tradicija muziejuose XX a. penktajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje glaudžiai susijusi su jų taikomojo pobūdžio veikla, lengvai pajungiama politiniams ir ideologiniams tikslams. Šiaulių „Aušros“ muziejaus inkorporacija į Etnologijos institutą buvo

naudinga tuo, kad muziejus turėjo patalpas, rengė parodas, turėjo turtingus fondus ir per Šiaulių kraštotyros draugiją socialdemokratinės pakraipos etnografinio turinio žurnalą *Gimtasai kraštas*. Jame didelė dalis straipsnių buvo skirta vargingojo valstiečių sluoksnio buities, kuri laikyta praeities reliktu, aprašymui.

1941 m. balandžio 9 d. Humanitarinių mokslų skyriaus visuotinio susirinkimo metu pristatytas LMA statutas ir pranešta, kad LMA perduodami Gudų, Karaimų, Lenkų ir Žydų muziejai. Jų pertvarkymo projektą pavesta parengti generaliniam sekretoriui Mykolui Biržiškai. Liaudies komisariatas taip pat buvo nusistatęs LMA perduoti „Aušros“ muziejų. Nutarta jį perimti iki gegužės 15 d. su sąlyga, kad bus išmokėta 50 000 rublių subsidija. Išrinkta perėmimo komisija: Mykolas Biržiška, Jonas Puzinas ir Peliksas Bugailiškis (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 3a). Be to, Bugailiškis išrinktas Etnologijos instituto direktoriumi (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 1) ir paskirtas „Aušros“ muziejaus direktoriumi su teise nuolatinei gyventi Šiauliuose (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 20).

LMA organizacinio komiteto pirmajame posėdyje balandžio 25 d. patvirtintas Etnologijos instituto pavadinimas ir jo direktorius Peliksas Bugailiškis (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 1). Paskirstytos pareigybės: įsteigtime Tautosakos skyriuje su archyvu – vedėjo, dviejų tautosakos kodifikatorių, muzikos konsultanto, fonogramų kabineto vedėjo, korektoriaus, melodijų tvarkytojo; Etnografijos skyriuje – vedėjo ir dviejų konservatorių etatai. Be to, skyriams paskirta po at-

sakingąjį sekretorių, mašininę ir pasiuntinį (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 10, l. 7, 8). 1941 m. balandžio 21 d. LTSR liaudies komisariato nutarimu Nr. 388 LMA nuo 1941 m. sausio 16 d. paskirta mokėti atlyginimai: institutų direktoriams po 1400 rb, Tautosakos archyvo vedėjui ir Etnografijos muziejaus vedėjui po 1200 rb per mėnesį (Nuorašas. LMAA, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 6).

Tautosakos skyriaus pagrindas buvo Lietuvių tautosakos archyvas. Etnografijos skyrius pradėtas formuoti 1941 m. gegužės 16 d. LMA įsteigiant Etnografinį muziejų (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 63). Kaip rodo 1941 m. rugpjūčio 28 d. jo vedėjo Karolio Meko atsakymas į LMA raštą, muziejaus pagrindą sudarė Lietuvių mokslo draugijos etnologiniai rinkiniai – apie 2000 eksponatų, daugiausia drabužių ir buities reikmenų, ir Vilniaus universiteto etnografiniai rinkiniai – apie 5000 eksponatų (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 71, l. 60).

1941 m. balandžio 21 d. LTSR liaudies komisariato nutarime užsiminta, kad LMA darbui reikalinga leidykla mokslo darbams ir periodiniams leidiniams leisti (Nuorašas. LMAA, f. 1, ap. 1, b. 1, l. 14). LTSR liaudies komisarų tarybos projekte numatyta ją steigti kaip savarankišką ūkio vienetą, perduodant LMA su visais aktyvais ir pasyvais Valstybiniam poligrafijos trestui priklausiusią „Varpo“ spaustuvę Kaune. Jai turėjo būti atiduotas „Spindulio“ spaustuvės monotipas ir šriftas, pritaikytas kalbotyros veikalams spausdinti. Leidyklos organizavimo darbus – parengti ir patvirtinti leidyklos statusą, susitarus su Finansų liaudies komisaru nustatyti leidyklos įstatinį kapitalą – buvo numatyta pavesti LMA prezidentui (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 2, l. 13, 14 a).

Leidykla buvo suinteresuoti visi Etnologijos instituto padaliniai. Etnografijos poskyriaus muziejininkai rengė spaudai anketas. Tautosakos poskyrio vedėjas J. Balys 1941 m. gegužės 22 d. kreipėsi į LMA, besirūpindamas *Lietuvių sakmių* II tomo leidyba. Tikėtasi išleisti ir buvusį Šiaulių kraštytyros draugijos periodinį leidinį *Gimtasai kraštas*. 1941 m. gegužės 30 d. LMA Humanitarinių mokslų skyriaus visuotiniame posėdyje trims metams patvirtinta P. Bugailišio pasiūlyta redkolegija. Į ją įėjo Tautotyros poskyrio vedėjas J. Balys, Etnografijos muziejaus vedėjas K. Mekas ir Etnologijos instituto direktorius P. Bugailiškis (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 6, l. 5a). Visoms užduotims vykdyti 1941 m. gegužės 28 d. LMA organizacinio komiteto posėdyje apsvarsčius Akademijos Finansų skyriaus kreditų

3 pav. Jonas Balys.
(Mažiulis 1957: 79)

paskirstymą, pasiūlyta Etnologijos institutui mokslo tyrinėjimams skirti 3500 rublių (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 4).

Sujungus iki sovietmečio veikusio Lietuvos instituto Tautosakos archyvą su Šiaulių „Aušros“ muziejumi bei Šiaulių kraštotyros draugijos leidiniu *Gimtasai kraštas* buvo padėti naujo Etnologijos instituto pamatai. Tolesnis jo funkcionavimas priklausė nuo Komunistų (bolševikų) partijos poreikių, mokslo darbuotojų kvalifikacijos ir mokslo finansavimo.

Kadryų politika

Tikintis diplomatinėmis priemonėmis patraukti į savo pusę lietuvių inteligentiją, buvo demonstruojamas Lietuvos mokslo darbuotojų aukštas vertinimas. Į Etnografijos katedrą paskirtam dr. Jonui Baldžiui suteiktas docento mokslo vardas. Skubiai steigiant LMA suteikiami akademikų mokslo vardai iškiliems įvairių sričių mokslininkams: 1941 m. bandžio 2 d. LKP(b) CK biuras paskyrė 13 tikrųjų LMA narių, kuriuos buvo parinkęs LKP(b) CK aparatas; balandžio 9 d. juos patvirtino Liaudies komisarų taryba (Maslauskienė 2011: 142; Maslauskienė 2002: 160). Naujai sukurto Etnologijos instituto padalinių vadovais paskirti aukščiausios kvalifikacijos etnologai. Tautotyros poskyrio, vėliau – Tautotyros archyvo vedėjas Jonas Balys 1933 m. buvo baigęs Vienos universitetą ir įgijęs istorijos daktaro mokslo laipsnį, 1934–1935 m. dėstė Vytauto Didžiojo universitete, nuo 1935 m. buvo Lietuvių tautosakos archyvo vedėjas, įkūrė ir leido tęstinį leidinį *Tautosakos darbai*. Etnografijos muziejaus vedėjas Karolis Mekas nuo 1926 m. studijavo Kaune, Lietuvos universitete, 1934–1939 m. – Stokholmo universitete (gavo filosofijos daktaro laipsnį).

Priimta jau patyrusių darbuotojų. Didelį melodijų rinkimo ir tvarkymo patyrimą turintis Zenonas Slaviūnas. Jadvyga Čiurlionytė 1940 m. *Tautosakos rinkėjo vadove* paskelbė lietuvių liaudies melodijų sisteminimo principus. Užrašė lietuvių liaudies dainų ir 1938 m. paskelbė jų rinkinių. Pranė Stukėnaitė 1939 m. buvo apgynusi darbą *Marcinkonių apylinkės etnografinė medžiaga* ir įgijusi filosofijos magistro laipsnį, 1938–1940 m. buvo dirbusi Lietuvių mokslo draugijoje ir Tautosakos archyve. Marija Priuferova (Znamierowska-Prüfferowa) 1926 m. studijavo Stepono Batoro universitete etnologiją, 1927–1928 m. pradėjo dirbti jo Etnografiniame muziejuje. 1930 m. paskelbė studiją – magistro darbą *Žvejyba Trakų ežeruose (Rybołówstwo jezior trockich)*, už kurį ir kitus žvejybos tyrinėjimus 1939 m. jai pripažintas mokslų daktaro laipsnis.

Pelikso Bugailišio biografiniai duomenys – socialdemokratinių pažiūrų, puikus organizatorius, 1905–1907 m. revoliucinio judėjimo dalyvis, Sankt Peterburgo universitetą baigęs teisininkas, *Darbo balso*, žurnalų *Kultūra*, *Gimtasai kraštas*, *Šiaulių metraštis* redaktorius, Šiaulių „Aušros“ muziejaus globėjas, iš pradžių buvo labai tinkama kandidatūra į Etnologijos instituto direktoriaus postą.

Už P. Bugailiščio slėpėsi mažiau patikimi darbuotojai. Jų dalis, baigiantis karui, pasitraukė į Vakarus. Vokietijos okupacijos metais sudarytas smulkus Etnologijos instituto tarnautojų sąrašas rodo, kad Lietuvių tautosakos archyvui vadovavo tautininkiškai *Neo-Lituanios* korporacijai priklausęs J. Balys, instituto atsakingasis sekretorius Zenonas Blynas, korporacijai *Samogitia* – fonografų kabineto vedėjas Zenonas Slaviūnas. Melodijų tvarkytojas Antanas Obolėnas, Etnografijos poskyrio vadovas Karolis Mekas ir atsakingasis sekretorius Juozas Juška buvo Šaulių sąjungos nariai (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 28; ap. 1, b. 70, l. 11; Rudis 2007: 8).

Prie naujos personalo politikos priklausė ir mokslo darbuotojams sudaromos išskirtinės buitinės sąlygos. 1941 m. gegužės 22 d. Etnologijos instituto direktorius P. Bugailiškis kreipėsi į LMA dėl papildomo gyvenamojo ploto naudojimo lengvatų mokslo darbuotojams. Pagal LTSR komunalinio ūkio liaudies komisariato instrukciją jie galėjo turėti 25 kvadratiniais metrais didesnius butus, negu kiti miestų gyventojai. Mat mokslininkams buvo leista namie įsirengti darbo kabinetą. Rašte motyvuota, kad mokslo darbuotojais laikytini pagrindinių etatų specialistai. Sąraše – direktorius P. Bugailiškis, Tautosakos poskyrio muzikos konsultantė Jadvyga Čiurlionytė, fonografų kabineto vedėjas Zenonas Slaviūnas, mokslinė korektorė Ona Vilmantienė, melodijų tvarkytojas Antanas Obolėnas, Etnografijos poskyrio vedėjas Karolis Mekas, konsultantas Stasys Vaitkus, konservatorė Marija Priuferienė (Znamierowska-Prüfferowa), konservatorė Pranė Stukėnaitė-Decikienė (vėliau – Dundulienė), poskyrio atsakingasis sekretorius Juozas Juška ir instituto atsakingasis sekretorius Zenonas Blynas (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 28). Tai rodo, kad šie etnologai tuo metu buvo Etnologijos instituto darbuotojai. Jie, kaip ir kiti prieškarinio inteligentai, greičiausiai tikėjosi erdvių butų. P. Bugailiščio raštas turėjo juos apsaugoti nuo sankcijų, taikomų turintiems per didelį gyvenamąjį plotą.

LMA ir Etnologijos instituto įsteigimą nemaža visuomenės dalis sutiko palankiai, kaip ilgai puoselėtų vilčių išsipildymą. Švietimo ir mokslo pertvarka įvyko sutelkiant Litanistikos instituto ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojus bei aukštos kvalifikacijos etnologus po naujai sukurtos Lietuvos TSR mokslų akademijos

4 pav. Jadvyga Čiurlionytė.
Lietuvos muzikos ir teatro akademijos
muziejus

5 pav. Pranė Stukėnaitė-Decikienė.
Apie 1945 m. Iš levos Šenavičienės
albumo

vėliava. Atrodė, kad net sutampa jos ir sovietų valdžios interesai: Lietuvių tautosakos archyvo ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojai bei Lietuvos inteligentija labai vertino tautinę Lietuvos kaimo (liaudies) kultūrą, ieškojo tautos praeities relikto kaimo varguomenės buityje, siekė atskleisti ir skelbti jos kūrybą ir visą kultūrinį palikimą. Be to, tikėtasi, kad LMA steigėja Komunistų partija liks nuošalėje nuo mokslo reikalų. Pasak Nijolės Maslauskienės, „iluzijas, kad komunistai nesikiš į mokslinius tyrimus, palaikė ir tai, kad menko išsilavinimo komunistai negalėjo suprasti mokslinės veiklos ir kvalifikuotai įvertinti jos rezultatų“ (Maslauskienė 2011: 142; Maslauskienė 2002: 160).

Netrukus viltys dėl būsimos etnologinių tyrimų plėtros žlugo. 1941 m. birželio 11 d. LMA organizacinio komiteto posėdyje apsvarstyti skundai dėl nesuteikiamų darbui patalpų ir transporto (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 8, 9). Stigo pinigų mokslo leidiniams. Tik Vokietijos okupacijoje liepos 16 d. posėdyje susirūpinta dėl etnografinių muziejų rinkinių ir Etnologijos instituto reglamento (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 4, l. 15a–16a), kuris nebuvo parengtas laiku ir liko nepatvirtintas.

Planai ir darbai

Vos įsteigto Etnologijos instituto darbuotojai turėjo savo būsimo darbo viziją, kuri atsiskleidė instituto padalinių darbo planuose. Instituto darbuotojai ne tik labai pasitikėjo savo jėgomis, bet ir vylėsi gauti pakankamą valstybės paramą sumanymams įgyvendinti. Ypač didelis ir smulkus 1941 m. gegužės 10 d. Humanitarinių mokslų skyriui pateiktas „Aušros“ muziejaus darbo planas. Iš 26 punktų matyti, kad numatyta rengti kraštotyriminkų *kadrus* kraštotyros darbui vietoje bei muziejininkų pareigoms. Tikėtasi tuo tikslu atsikviesti prof. Kazimierą Mošinskį (Kazimierz Moszyński). Suplanuota ekspedicija į mažažemių kaimą fiksuoti medžiaginę kultūrą, būtovę, socialinę ir ekonominę būklę ne tik pratęsė ankstesnių ekspedicijų tradiciją, bet ir atitiko sovietinės valdžios lūkesčius. Taip pat numatytos surengti dvi ekspozicijos: „Darbo žmonių kelias į valdžią“, o šiai pasibaigus – „Revoliucijos sąjūdžio raida Lietuvoje 1914 m.“ (LMAA, f. 1, ap. 1,

b. 33, l. 22). Vilniškiuose Etnologijos instituto padaliniuose ideologinių išipareigojimų mažiau.

1941 m. birželio 13 d. Etnologijos instituto atsakingojo sekretoriaus Zenono Blyno LMA pateiktame plane daugelis darbų buvo Tautosakos archyve ir Šiaulių „Aušros“ muziejuje vykusios iki sovietų okupacijos veiklos tąsa: kraštotyrinio darbo organizavimas, anketų rengimas, mokslinės medžiagos skelbimas ir tvarkymas, *Gimtojo krašto* (40 sp. lankų) ir kitų leidinių (20 spaudos lankų) leidyba, Lietuvos etnografijos bibliografijos rengimas (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 46).

Planuotas fundamentalus Lietuvos kartografijos atlasas (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 46). Jo užuomazgos, pasak Jurgio Gimbuto, sietinos su Antano Salio prieškariniu sudarinėtu lietuvių tarmių atlasu: į klausimų lapus talkininkams buvo įrašyta su etnografija susiliečiančių žodžių: gryčia, pirkaitė, atšlaimas, kiemas ir pan. Etnografinio atlaso idėja į Lietuvą atėjo per švedų etnologą prof. Sigurdą Erixoną. Jo buvę studentai Juozas Lingis, Juozas Juška ir Karolis Mekas nuo 1938 m. ruošėsi Lietuvos etnografinio atlaso leidybai, svarstė jo rengimo reikalus ir sudarė klausimų lapus etnografiniams duomenims rinkti. 1941 m. Šiaulių „Aušros“ muziejuje vyko parengiamieji darbai: Pelikisas Bugailiškis ir Antanas Mažiulis klasifikavo surinktą medžiagą (Gimbutas 1986). Planuota suvienodinti etnografinių žinių rinkimą bei tyrimą, skatinti kraštotyros darbą, organizuoti kraštotyros bei mokslo bendradarbius (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 46).

Ypač dideli užmojai Etnografinio muziejaus darbo plane buvo 1942 metams. Visų pirma iškeliami mokslo tyrimo darbai. Jie turėjo būti vykdomi 4 sektoriuose: žemdirbystės-gyvulininkystės, tekstilės-audinių, amatų ir namų pramonės, primityviųjų pragyvenimo šaltinių. Priešingai „Aušros“ muziejaus vykdomam vargingojo sluoksnio kultūros tyrinėjimui, pasirinktas „pasiturinčiųjų kaimo būtovės tyrimas“. Turėjo būti surengtos 2–3 mėnesius trunkančios trijų grupių po 6 asmenis ekspedicijos. Rudens ir žiemos laikotarpių gyvenimui fiksuoti numatyta trumpalaikės išvykos (300 darbo dienų). Galvota ir apie muziejaus plėtrą: sukurti archyvą surinktiems duomenims laikyti, įsteigti fotolaboratoriją, laboratoriją eksponatams taisyti ir konservuoti, be to, oro muziejų: parengti jam plotą ir pirkti pastatus. Tikėtasi surengti ekspoziciją ir užtikrinti turimų rinkinių apsaugą, jei atsirastų reikiamos patalpos, kurių vis dar trūko. Daug vietos plane numatyta organizaciniam švietėjiškam darbui, rengiant talkininkus etnografiniams lauko tyrimams: rengti instruktorius kraštotyros muziejams, perskaityti nors nedidelį ciklą etnografinių paskaitų visuomenei, supažindinti su etnografinės medžiagos rinkimu Pedagoginio instituto, Mokytojų seminarijos paskutinių kursų studentus, surengti trumpalaikius mokytojų parengimo kursus, informuoti kultūrtechnikos mokyklos paskutinius kursus (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 45).

Sovietų valdžia, besirengdama Lietuvos gyventojų trėmimams į Sibirą, tikrino naujai sukurtą humanitarinio profilio Etnologijos instituto lojalumą sovietinei

ideologijai. 1941 m. birželio 13 d. atsiųstoje telefonogramoje reikalauta atsiskaityti už nuveiktus darbus. Nedelsiant išsiųsta ataskaita už laikotarpį po balandžio 25 dienos. Joje nurodyta, kad suorganizuota įstaiga ir jos etatai – savarankiškai dirbantys „Aušros“ muziejus, Tautosakos archyvas ir Vilniaus etnografijos poskyris. Sudaryta 1941–1942 m. sąmata bei darbo planai. Pradėtos rinkti knygos instituto bibliotekai. Baigiama rengti spaudai *Gimtojo krašto* 1–2 Nr. (10 spaudos lankų). Sudarinėjamos anketos lauko tyrimams ir organizuojamas instituto korespondentų bei bendradarbių tinklas. Rašto pabaigoje darbą suaktualinanti frazė – į šį tinklą įtraukiama „daugiau liaudies, ypač darbo valstiečių elementų“ (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 47), – buvo lyg perkūnsargis, turėjęs nukreipti dėmesį nuo institute atliekamų kitų su sovietine mokslo politika ir ideologija nesusijusių darbų.

Naujai sukurtame Etnologijos instituto Etnografijos skyriuje, nepaisant didelių užmojų plano, nebuvo aiškios veiklos krypties. Jo organizacinis laikotarpis dar tebesitęsė. Vilniuje daugiausia orientuotasi į įprastus muziejinius menkai su etnologiniais tyrinėjimais susijusius darbus. Etnografinio muziejaus vedėjas K. Mekas birželio 13 d., atsakydamas į MA užklausimą, nurodė, kad sudaryta 1941–1942 m. sąmata ir darbo planai, peržiūrėti muziejui atitekę rinkiniai ir nuo kandžių apsaugota tekstilė. Buvo pradėta komplektuoti etnografinės literatūros biblioteka, ruošiamasi 1941 m. lauko tyrimams, parengta 10 anketų įvairiomis temomis (LMAA, f. 1, b. 33, l. 47).

Etnografijos muziejus pradėjo organizuoti pirmąsias ekspedicijas liaudies buities, statybos bei socialinės būklės tyrimams atlikti. Tikėtasi gauti vietinių valdžios įstaigų ir visuomenės pagalbos. Ir ne tik. Joms reikėjo Liaudies komisarriato leidimo. 1941 m. birželio 6 d. Humanitarinių mokslų skyriaus generalinis sekretorius M. Biržiška P. Decikienei, M. Priuferovai, Dovui Jagomastui, J. Juškai ir K. Mekui išdavė pažymėjimus, kad jie yra komandiruojami į Druskininkų, Švenčionėlių, Utenos ir Zarasų apylinkes ir turi fotoaparatus etnografiniams bei istoriniams paminklams fotografuoti (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 35–40).

Visi teorinio pobūdžio ir leidybiniai darbai iš esmės vyko Tautosakos archyve. 1941 m. birželio 14 d. J. Balys rašė LMA sekretoriatui, kad nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m. birželio 15 d. išleista antroji *Tautosakos vadovo* laida, *Tautosakos darbų* VII tomas (red. J. Balys). Parengta spaudai *Lietuvių liaudies sakmių* II tomas (J. Balys), rengiama spaudai *Liaudies darbo dainos*. Šiam leidiniui M. Biržiška parengė 700 tekstų, J. Čiurlionytė 570 melodijų. Pradėta bendradarbiauti su žurnalu *Sovietskij folklor*. Jam J. Balys parašė straipsnį „Lietuvių tautosaka“, J. Čiurlionytė – „Lietuvių liaudies muzika“. Be to, surinkta 10 700 naujų tautosakos variantų, užrašyta 400 melodijų, papildytos kartotekos ir kt. (LMAA, f. 1, b. 33, l. 50).

J. Balys parengė ir išleido visuomenei skirtų populiarių leidinių – *Šimtas liaudies baladžių* (1941 m.), *Lietuviškos pasakos*. Mezgėsi ryšiai su Maskvos Rubiņšteino muzikiniu kultūros muziejumi, kuriam nusiųsta Zenono Slaviūno parinkta 21 lietuvių liaudies instrumentų fotografija su aprašais ir 12 fonografinių melodijų kopijų. Kaip laikmečio aktualija paskelbtas spaudoje atsišaukimas revoliucinėms dainoms rinkti, atrinkta ir įteikta 10 revoliucinio pobūdžio lietuvių liaudies dainų rengiamai antologijai rusų kalba (LMAA, f. 1, b. 33, l. 50a).

Tautosaka buvo populiarinama paskaitose visuomenei, per radiofoną transliuojant liaudies dainas, jas atrenkant Lietuvių liaudies ansambliai. Liaudies kultūros namams įteikti liaudies dainininkų, muzikantų ir šokėjų adresai ir surengtas seminaras jų instruktoriams. Įvairioms institucijoms teikta su tautosaka susijusi informacija (LMAA, f. 1, b. 33, l. 50).

Šiaulių „Aušros“ muziejus buvo Etnologijos instituto padalinys, kuris daugiausia dirbo taikomuosius darbus ir reprezentavo institutą kaip lojalią sovietinei valdžiai mokslo įstaigą. Jo ir „Aušros“ muziejaus direktorius P. Bugailiškis buvo gerai perpratęs sovietinių oficialių raštų politizuotą stilių. 1941 m. birželio 15 d. „Aušros“ muziejaus ataskaitoje už darbą 1940 m. birželio 15 – 1941 m. birželio 15 d. pabrėžiama kur kas pagerėjusi muziejaus finansinė būklė, kuri leidžia geriau dirbti savo tiesioginį darbą, „taip jau iš viso prisidėti prie mokslinės ir plačiųjų liaudies masių kultūrinimo bei auklėjimo veiklos“ (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 51).

Pateikta atliktų darbų apimtis iš tikrųjų labai didelė, o veikla daugiašakė. Sukaupia didžiulę lauko tyrimų medžiagą. Muziejus, siekdamas išsaugoti Lietuvos kultūros paminklus, suregistravo beveik 90 nuošimčių privačių istorinę ir meninę vertę turinčių kolekcijų. Sudaryti daiktų sąrašai, surašyti aktai ir patys daiktai suantspauduoti, kai kurie perkelti į muziejaus saugyklas ir kitas bazes (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 51). Taip jie buvo apsaugoti nuo išgrobstymo.

P. Bugailišio sugebėjimą išlaviruoti rodo jo, kaip „Aušros“ muziejaus direktoriaus, ataskaitos pabaiga, kurioje akcentuojama sovietinė muziejaus paskirtis ir jo pastangos perimti naująją ideologiją: „Visuomenei, o ypač darbo klasei, priartinti muziejinius kultūros lobius, „Aušros“ muziejus palaipsniui persitvarko marksizmo-leninizmo pagrindais, atitinkamai derindamas savo ekspedicijas bei suruošdamas aktualiais klausimais parodas. Pvz., naujai sutvarkyta Lietuvos socialistinio revoliucinio sąjūdžio (iki 1914 m.) ekspozicija, sustojusi toliau dėl vietos trūkumo muziejaus patalpose“ (LMAA, f. 1, ap. 1, b. 33, l. 51). Dėl sumanaus P. Bugailišio vadovavimo bei bendros Mokslų akademijoje susidariusios atmosferos pirmosios sovietų okupacijos metais įkurtas Etnologijos institutas nepėėjo patirti didesnio ideologinio spaudimo ir sugebėjo išsaugoti ateičiai lietuvių etnologijos mokslo potencialą.

Išvados

Etnologijos institutas buvo įkurtas tuo metu, kai Lietuvoje etnologijos mokslas buvo daugiašakis ir pajėgus spręsti mokslo uždavinius. Šalia teorinių darbų buvo plėtojami tautosakos ir etnografiniai aprašomieji tyrimai bei įvairialypė etnografinių duomenų fiksacija.

Pirmosios sovietinės okupacijos metais nacionalizavus Lietuvos ūkį, jam organizuoti moksliniais pagrindais buvo įsteigta Lietuvos TSR mokslų akademija. Etnologijos institutui, kaip ir visiems humanitariniams, socialiniams ir ekonomikos mokslams, skirta užduotis – tyrinėti istorinę praeitį tautinės formos socialistinei kultūrai plėtoti – buvo įgyvendinama stengiantis nekonfliktuoti su šių sričių mokslo darbuotojais, iškeliant vadovauti geriausius specialistus.

Etnologijos instituto padaliniuose buvo tęsiami iki okupacijos pradėti darbai. Tautosakos archyve – tautosakos ir mitologijos tiriamieji darbai ir tautosakos rinkimas, Šiaulių „Aušros“ ir Etnografiniame muziejuje Vilniuje – eksponatų rinkimas ir jų tvarkymas, etnografinės literatūros kaupimas, etnografinių klausimynų rengimas ir medžiagos Lietuvos kartografijos atlasui sisteminimas, ataskaitose vartojant sovietinę frazeologiją ir socializmo idėjų sklaidos imitaciją.

Lietuvoje steigiant Etnologijos institutą pasinaudota Sovietų Sąjungoje XX a. penktajame dešimtmetyje įprasta patirtimi tyrimus atlikti taikomiesiems politiniams ir ideologiniams tikslams lengvai pajungiamuose muziejuose. Lietuvoje Šiaulių „Aušros“ muziejus tapo instituto pagrindu. Už jo direktoriaus puikaus organizatoriaus Pelikso Bugailiško nugaros slėpėsi įvairių nepriklausomos Lietuvos visuomeninių organizacijų nariai ir kiti etnologai. Taip sugebėta išsaugoti ateičiai lietuvių etnologijos mokslo potencialą.

Literatūra

Apanavičius Romualdas. 2007. Studia etnologiczne na Litwie w latach 1925–2005, *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki* XVI, 1–2 (31–32): 165–190.

Bertran Frederik. 2003. Nauka bez objekta? Sovetskaja etnografija 1920–1930-*ch g. g.*, *Žurnal sociologiji i socialnoj antropologiji* 6(3): 90–104. <<http://www.jourssa.ru/archive.html>> [žiūrėta 2010 10 28] (rusų kalba).

Čiubrinskas Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 99–117.

Čiubrinskas Vytis. 2004. Etnologija, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* V: 641–644. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Dovydaitis Pranas. 1924a. Etnologijos religijos mokslo kursai vidurinės ir rytinės Europos kraštams Moedlinge (Austrijoj) 1923 m., *Soter* I: 155–160.

Dovydaitis Pranas. 1924b. Naujieji etnologijos keliai ir kai kurie išdaviniai, *Soter* I: 3–35.

Dovydaitis Pranas. 1928. Kalėdų šventės, kilmė ir plėtotė, *Soter* V(2): 188–201.

Dundulienė Pranė. 1958. Etnografijos mokslo pasiekimai Tarybų Lietuvoje (1940–1957 m.), *Mokslo darbai (Vilniaus universitetas)* 20. *Istorijos-filologijos mokslų serija* 5: 53–61.

Gerulis L. [Liudas Gira]. 1907. *Lietuvių mokslo draugija ir jos steigimas*. Vilnius.

Gimbutas Jurgis. 1986. Pabaltijo etnografinio atlaso pradžia Lietuvoje, *Aidai* 1: 72–74. <http://www.aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=8015&Itemid=507> [žiūrėta 2011 07 10].

Kaganovič Boris Solomonovič. 1994. Načalo tragediji (Akademija Nauk v 1920 godi po materialam archiva S. F. Oldenburga), *Žurnal „Zvezda“* 12: 124–144. <<http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/zvezda/1994/12/124-144.pdf>> [žiūrėta 2010 10 08] (rusų kalba).

Liekis Algimantas. 1989. Akademinis mokslas Lietuvoje hitlerinės Vokietijos okupacijos metais (1941–1944), *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija* 3(108): 97–114.

Maslauskienė N. 2002. System of Criminal Occupational Policy – the Role of Political and Social Occupational Structures as well as Collaboration with them in 1940–1941 m., <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/I%20Soviet%20okupac%20Nusikalt%20aneksav/Okupac%20politikos%20sistema/Visuomeniniu%20strukturu%20vaidmuo/ENG%20Maslauskiene/N.Maslauskiene%201940-41_ENG.pdf> [žiūrėta 2011 07 01].

Maslauskienė Nijolė. 2011. Be pavadinimo, <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/I%20Soviet%20okupac%20Nusikalt%20aneksav/Okupac%20politikos%20sistema/Visuomeniniu%20strukturu%20vaidmuo/N_Maslauskiene%201940-41.pdf> [žiūrėta 2011 07 01].

Mažiulis Antanas. 1957. Nepriklausomos ir dabarties Lietuvos tautosakos darbai, *Aidai. Mėnesinis kultūros žurnalas*: 2 74–85. <<http://Aidai.us> Apžvalga, aidai.us/index.php?option=com...view> [žiūrėta 2009 12 02].

Milius V. 1964. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga, Vyšniauskaitė A. (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 15–47. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Milius Vacys. 1966. Etnografija, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1: 488. Vilnius: Mintis.

Milius Vacys. 1978. Etnografijos mokslo įstaigos, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 3: 411–412. Vilnius: Mokslas.

Milius Vacys. 1993. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- Milius Vacys. 2001. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: LII.
- Paukštytė-Šaknienė Rasa. 2009. Lietuvos etnologijos mokslas XX a. ir XXI a. pradžios periodiniuose ir tęsiniuose leidiniuose, *Istorija* 73: 68–76.
- Rudis Gediminas. 2007. Įvadas, Blynas Zenonas. *Karo metų dienoraštis*: 7–20.
- Rudis G. (pareng.). Vilnius: LII.
- Savoniakaitė Vida. 2008. Apie Lietuvos etnologijos istoriją, *Lituanistica* 54, 3 (75): 51–58.
- Sliozkin [Slezkine] Jurij. 1993. Sovetskaja etnografija v nokdaune: 1928–1938, *Etnografičeskoje obozrenije* 2: 113–125. <<http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/.../1993/.../113-125.pdf>> [žiūrėta 2002 10 08] (rusų kalba).
- Soter*. 1924–1930.

Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology

Irena Regina Merkienė

Summary

The article analyses the problem of coexistence and opposition between the occupation authorities and scientific officers in the occupied country.

The circumstances of establishing the Institute of Ethnology in Lithuania in 1941 and its activities are viewed as the attempt of the Soviet occupation authorities to ideologically influence the society via the politics of science and the efforts of the society to make use of the Soviet rhetoric in order to sustain the local scholarly tradition important to the nation's culture. The article is based on the unpublished historic sources from the archive of the Lithuanian Academy of Sciences and other data.

The establishment of the Institute of Ethnology of the Lithuanian SSR Academy of Sciences and its short-term existence was related to the participants of World War II, the countries that occupied Lithuania – the Soviet Union and Germany. The Soviet period is still veiled in the historiography of ethnology. It was politically unacceptable to speak about the activities of the Institute in the Soviet times as a number of prominent scholars who worked there had emigrated. Besides, as of 1937 ethnology was no longer referred to as science in the USSR. Biographies of repatriated ethnologists contained records of their work in the

institutions of independent Lithuania evading the fact that in the Soviet times those were incorporated into the Institute of Ethnology.

The formation of ethnology in Lithuania up to the middle of the 20th century was strongly influenced by the development of the science in Western Europe. Lithuanian Scientific Society, founded in 1907, took the statutes of the Anthropological Society of Vienna and the Russian Imperial Geographical Society in St. Petersburg as the basis for its own statute and emphasized the necessity to foster ethnology, ethnography, archaeology, history and other sciences. Pranas Dovydaitis, from 1924 the editor of the journal of religious science *Soter*, published at the University of Lithuania (later renamed into Vytautas Magnus University), closely followed the news on ethnology from the Western world, extensively surveyed in the magazine the newest research and disputes regarding the methods and concepts of the science.

On the eve of the first Soviet occupation, the differentiation of ethnological sciences which formed in the late 19th century was still in progress in Lithuania. It embraced theoretical ethnological studies and ethnology analogous to Polish *ludoznawstwo* and German *Volkskunde*. At times, overlapping branches of the study of national culture such as ethnological ethnography, folkloristics, art criticism, ethnomusicology and mythology analysed local ethno-cultural and social phenomena. Theoreticians Jonas Baldžius, Jonas Balys, Jonas Basanavičius and Pranas Dovydaitis sought wider cultural context and more extensive space for comparative analysis.

In the Soviet Union the period of 1928–1938 was marked by ideological repressive struggle attempting to accommodate the fundamental scientific concepts related to ethnicity, ethnic particularity, cultural development, etc. to Marxism. The majority of prominent specialists in the humanities were arrested and penalized. New scholarly divisions for the research of material culture and ethnography were organized instead of the closed ones in the reformed Academy of Science of the USSR. Soviet scientific policy in Lithuania aimed at the constriction of the subject of research of the humanities imparting it with ideologized applied character and restricting it to the analysis of the historical past of the nation pursuing the task to *promote culture – national in form and socialistic in content*. This generated a paradoxical situation: facilitated the implementation of the idea to establish the Lithuanian Academy of Sciences with the Institute of Ethnology, yet imposed its own ideological tasks.

The model of Soviet science reform was transferred to Lithuania. The long-standing tradition of ethnological research in museums in the Soviet Union was closely associated with their activities of applied character which was easily subdued to political and ideological intentions. The Institute of Lithuanian studies

was liquidated and its property, as well as its employees were incorporated into the structure of the newly organized Institute of Ethnology. "Aušra" museum in Šiauliai with the publication of the Šiauliai Society of Regional Studies *Gimtasai kraštas* was attached and the Ethnographic museum, encompassing the ethnographic collections of the Lithuanian Scientific Society and Vilnius University, was created.

The demonstration of high regard for the Lithuanian scientific officers was aimed at gaining over Lithuanian intelligentsia via diplomatic measures. Highly-qualified ethnologists who had acquired university education in Austria, Lithuania, Russia and Sweden and accumulated considerable experience in research work were appointed heads and employees of divisions of the newly formed Institute of Ethnology. They had exceptional living conditions – the right to a larger living space.

On April 25, 1941 the Institute of Ethnology was officially confirmed. Its plans for 1942 suggest that the activities pursued prior to the occupation, encompassing the organization of regional studies, preparation of ethnographic questionnaires, compilation of ethnographic and arrangement of scientific material, publication and education did not change much. The work on the preparation of the cartographical atlas of Lithuania, started in 1938 was continued. However, it was not mentioned in the reports as being an ethnological novelty that had no analogues in the Soviet Union, an omission that could have caused problems.

All work of theoretical character and publishing was in general organized in the Folklore Archive. The cooperation with the magazine "Sovietskij fol'klor" (Soviet folklore) and Rubinstein Museum of Musical Culture in Moscow (N. G. Rubinstein Museum at Moscow Conservatory) was initiated, yet the core of the Institute of Ethnology was the "Aušra" museum in Šiauliai. The institute which mostly undertook applied activities, organized a couple of exhibitions dedicated to the revolutionary movement and was prominent for its attention to the culture of the rural underclass, was represented in plans and reports as the educational institution loyal to the Soviet authorities. P. Bugailiškis, the director of the Institute of Ethnology and "Aušra" museum, was well acquainted with the style of official Soviet documents and managed to imitate the efforts to conform to the new ideology. Scientific officers – members of various politicised public organizations of independent Lithuania – sheltered behind this excellent organizer. This helped safeguard the potential of Lithuanian ethnology against Soviet repressions.